

भाऊ

सुनीता कावळे

₹ 30.00

ISBN 812372591-4

9 788123 725918

14150547

Bhau (Marathi)

nbt.india

एकः सूते सफलम्

नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

भाऊ

सुनीता कावळे

चित्रे

भुपेन मंडल

nbt.india

एकः सूते सकलम्

नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

लघु कथा संग्रह
लघु कथा संग्रह
लघु कथा संग्रह

हे पुस्तक नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडियाने महाराष्ट्र राज्य प्रौढ शिक्षण संस्था, विभागीय साधन केंद्र, औरंगाबाद यांच्या सहकार्याने नवसाक्षरांसाठी पुस्तके तयार करण्यासाठी 1992 साली घेतलेल्या कार्यशाळेत तयार केले.

ISBN 978-81-237-2591-8

प्रथम प्रकाशन : 1998 (शके 1920)

पुनर्मुद्रण : 2001 (दोनदा), 2004, 2014 (शके 1936)

मूळ © सुनीता कावळे, 1998

Bhau (Original Marathi)

₹ 30.00

संचालक, नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

नेहरू भवन, 5 इन्स्टिट्युशनल एरिया, फेज-II

वसंत कुंज, नवी दिल्ली-110 070 यांनी प्रकाशित केले.

www.nbtindia.gov.in

त्या गावात राम नावाचा एक शिंपी होता. सगळे त्याला भाऊ म्हणत. गावातले सगळे लोक रामकडे कपडे शिवीत. राम जीवाचे रान करी. सगळ्यांचे कपडे वेळेवर देई. कपडे नेटके शिवी. रामनं शिवलेले कपडे लोकांना आवडत. रामचा शांतपणा लोकांना आवडे. म्हणून राम लोकांचा भाऊ झाला होता.

रामचं दुकान नेहमीच उघडं असे. तो सतत मशीनवरच बसलेला दिसे. रंगीबेरंगी पोलके दुकानात टांगलेले असत. सुंदर सुंदर सदरे अडकविलेले असत. ते कपडे नुसते बघायलाच लहान मुले दुकानात येत, रामशी बोलत. राम मुलांना खाऊ देई. घरात बराच वेळ न दिसणारा मुलगा हमखास दुकानात सापडे.

गावातली मोठी मंडळी दिवसभर कामधंदा करीत. काम आटपलं की रामकडे येत. दुकानात बसून गप्पा मारीत. राम त्यांना गंमती जंमती सांगे. खूप हसवी. लोकांचा शीण निघून जाई.

गावातील बायकाही रामकडे जात. कपडे शिवायला

टाकत. मोठे कपडे लहान करून मागत. लहान कपडे मोठे करून मागत. राम हसे. जिला जसे हवे तसे करून देई. सगळ्यांना तो ताई म्हणे. कुणाला गंगूताई म्हणे. कुणाला रंगूताई म्हणे. बायकाही त्याला भाऊ म्हणत.

लगिनसराई सुरू होती. रामला खूपच काम होते. त्या दिवशी तो खूपच गडबडीत होता. त्याला घरून दुकानात लवकर जायचं होतं. जेवणाचा डबा दुकानातच जाणार होता. रामला एकच मुलगी होती. सतरा वर्षाची. तिचे नाव आशा. गावातील शाळेत ती शिकत होती. तीच दुकानात डबा आणणार होती.

पण रामची बायको रामला दुकानात उपाशी पाठवायला तयार नव्हती. रामच्या बायकोचं नाव सीता होतं. सीतेचं रामवर खूप प्रेम होतं. गावकरी त्यांना पुराणातली रामसीतेची जोडी म्हणत.

सीतेने रामसाठी शिरा भाजला. बशीत भरला. ती रामला म्हणाली, 'खा एवढं. पोटाला तेवढाच आधार. उद्या गंगूताईच्या पोरीचं लगीन हाये नं?'

'हो. कपडे घायचे हायेत दुपारपावतर.'

'आता दोन तीन वर्सात आपल्या आशाचं लगीन होईन.' सीता म्हणाली.

'हो ना. पण तिच्या लग्नाची काळजी नाही. आतेघरी

सूनच होणार आहे ती,' राम म्हणाला.

‘परवाच नणदबाई आल्या होत्या. तवा बी म्हणाल्या.’

‘काय म्हणाली ताई?’ रामने विचारले.

‘अशोक शेतीचं शिक्षण संपवून आला की लगीन करून टाकू. तवर आशा बी दहावी पास होते, असं म्हणाल्या.’ सीतेनं सांगितलं.

‘हो ना. तवर आपल्यास बी पैसा जमवा लागन. ताई हुंडा घेणार नाही. तरीबी लग्नास पैसा लागनच.’ राम बोलला.

‘जमवूच आपण दोघं.’

सीतेचं बोलणं ऐकून रामला नवल वाटलं. त्यानं विचारलं, ‘दोघं?’

‘हो. तुम्ही कपडे शिवा. मी घरी लोणची, पापड करीन.

ते विकत जाईन.’

रामला सीतेची कल्पना आवडली. तो हसला. म्हणाला, ‘बरं. निघतो मी.’

रामने रिकामी बशी सीतेच्या हातात दिली. सीतेचे लक्ष रामच्या पायाकडे गेले. ती म्हणाली.

‘अहो, तुमच्या पायाचे चट्टे तं वाढूनच राहिले.’

‘हो ना. तरी रोज तुळशीचा पाला चोळतो त्या डागांवर.’ सीतेचा चेहरा काळजीनं काळवंडला.

म्हणाली, ‘एक बोलू?’

‘लवकर बोल. मज उशीर होते.’

‘मला वाटते का आपलं काही देवाचं चुकलं असन. आपल्यावर देवाचा कोप झाला असन. मी आज काशीताईकडे जातो. तिच्या अंगात देवी येते. तिज इचारतो.’

‘येशीन इचारून. मी आता दुकानात जातो.’

राम रात्री खूप उशीरा घरी आला. सीता रामची खूपच वाट बघत होती. तिने रामला देवीच्या फोटोसमोर बसविलं. देवीसमोर नाक घासायला लावलं. पुडीतला अंगारा रामच्या पायावरील डागांवर लावला. त्याच्या हाताला काळा दोस बांधला.

रामने सीतेला विचारलं, ‘तू हे काय करते?’ सीता म्हणाली, ‘मी आज काशीताईकडे गेली होती. तिच्या अंगात

देवी आली. तिनं सांगितलं, आपल्यावर देवीचा लई कोप झाला आहे. महालक्ष्मीच्या पूजेत आपली चूक झाली. त्याची शिक्षा महालक्ष्मीनं दिली. तिचा कोप शांत करायसाठी तिनं पन्नास रुपये मागितले. मी दिले. अन् म्हटलं की शांत हो मायबाई. देवीनं अंगारा दिला. हातास बांधायला दोरा दिला.'

रामला सीतेचा खूप अभिमान वाटला. तिची माया बघून तो खूपच आनंदला. म्हणाला,

'तुझ्यामुळं आपला संसार कसा आनंदात नांदत आहे.'

सीता हसली. म्हणाली,

'चला आता जेवाया. थकले असान. सकायचं जेवण दुकानातच झालं. तवा सारं थंडथंड झालं असन. आता सारं गरम गरम केलं. अरे हो, आशाची शायेत परीक्षा झाली होती नं? आज निकाल मिळाला. चांगली पास झाली.'

'वा. छान! पोरगी नाव काढन. ताईस कळवून देऊ.' राम समाधानानं म्हणाला.

अशा रीतीनं रामचा संसार आनंदात चालला होता. रामच्या पायाचे चट्टे मात्र तसेच होते. हळूहळू वाढतच होते.

सीता देवीकडे जाई. देवी पैसे घेई. अंगारा देई. सीता रामच्या पायाला न चुकता अंगारा लावी. देवीला हात जोडी. म्हणे,

'चुकलं माकलं क्षमा कर. कोपू नको. शांत हो.'

एक दिवस गावच्या सरपंचांनी सभा बोलावली. सगळ्यांना सांगितलं, 'गावात डॉक्टर आले आहेत. ते कुष्ठरोगाचे डॉक्टर आहेत.'

'कुष्ठरोग म्हणजे महारोग?' एकानं शंका विचारली.

'होय'. सरपंचांनी उत्तर दिलं

लोकांनी तोंडं वेडीवाकडी केली. त्यांना एकदम किलस वाटली.

सरपंच म्हणाले, 'तोंडं वेडीवाकडी करू नका. कुष्ठरोग

आता महारोग राहिला नाही. तो इतर रोगांसारखाच एक रोग आहे. अगदी सुरुवातीपासून औषध घेतलं नाही तर मात्र भिवयाचे केस झडतात. नाक बसतं. बोटं झडतात. माणसाचं रूपच बहेकून जातं. उद्यापासून तुम्हाला डॉक्टर तपासतील. तुम्ही तपासणी करून घ्या. अंगावर कुठं चट्टा आला असन तर त्याहीस दाखवून द्या. कारण कुष्ठरोगाची सुरुवात चट्ट्यापासून होते.'

रामभाऊ ताडकन उठला. त्यानी विचारलं, 'सगळेच चट्टे कुष्ठरोगाचे असतेत का?'

'नाही गा. हे चट्टे आपल्या कातडीच्या रंगापेक्षा फिकट असते, पण डॉक्टरकडून तपासून घेणं चांगलं. कुष्ठरोग असन तर लवकर लक्षात येईन. ताबडतोब औषध घेतलं तर साफ बरा होईन.'

सभा आटपून राम सीता घरी आले. त्यांच्या बरोबर आशाही होतीच. रामला कुष्ठरोगाची शंका आली. पण डाग देवीच्या कोपानच आलेत, असं सीता त्याला पटवू लागली.

सभेमुळं रामच्या कामाचा बराच वेळ गेला होता. त्याला अजून बरेच कपडे शिवायचे होते. त्यामुळे तो रात्री दुकानातच काम करणार होता. तो जेवला. दुकानात गेला.

त्यानं रात्री खूप उशीरापावेतो कपडे शिवले. काम पुरं केलं. नंतर दुकानातच झोपला. त्याला गाढ झोप लागली.

सकाळी राम लवकर घरी आला नाही. त्याला बोलवायला आशा आली. रामनं दुकानाला आतून कडी घातली होती. आशानं दुकानावर थाप मारली.

'बाबा, उठा. आई घरी वाट बघते.'

राम जागा झाला. दार उघडलं. आशाचं एकदम लक्ष गेलं. रामच्या पायजम्याचा काठ रक्तानं भरला होता. दुकानातही रक्त सांडलं होतं. तिनं घाबरून विचारलं, 'काय झालं हो बाबा? हे रक्त कशाचं?'

रामचं आता लक्ष गेलं. त्यानं पायजमा थोडा वर करून बघितलं. तो एकदम ओरडला,

'आशा, हे बघ. माझ्या पायाचा अर्धा अंगठा पार कुरतडला. त्याचंच हे रक्त.'

'पण बाबा, तुमच्या अंगठ्याची आग नाही झाली?'

'नाही नं. तेच तर नवल वाटते मज. उंदरानं एवढा अंगठा कुरतडला. पण मज जाग आली नाही. जखम दुखत बी नाही. कमालच आहे.'

आशाला पुस्तकातला धडा आठवला. त्यातली कुष्ठरोगाची माहिती आठवली. कुष्ठरोग शरीराच्या ज्या भागात पसरतो त्या भागाला काही जाणवत नाही. थंड नाही. गरम नाही. काही लागलं तर जखम होते. पण दुखत नाही.

तिनं रामची जखम चिंधीनं बांधली. दुकानात सांडलेलं रक्त पुसलं. जागा स्वच्छ केली.

रामला म्हणाली, 'बाबा, आता घरी लवकर चला'.

राम आणि आशा घरी आले. घडलेली हकीकत सीतेला कळली. तिनं पुन्हा देवीकडे जायचं ठरवलं. पण आशा आधी सरपंचाकडे धावली.

राम जखमेला खोबरेल तेल लावत होता. तोच आशासोबत सरपंच आणि कुष्ठरोगाचे डॉक्टर आले. डॉक्टरांनी रामची जखम बघितली. पायावरील चट्टे बघितले. डॉक्टर म्हणाले, 'बघा. अगदी साधी परीक्षा करू. भाऊ, इकडे ये. उन्हात बस'. डॉक्टरांनी हातात पेन्सिल घेतली. त्याचं टोक रामच्या पायाच्या चट्ट्यावर टोचलं. विचारलं, 'भाऊ, जाणवतं का?'

'नाही. जरा जोरातच टोचा.'

डॉक्टरांनी टोक अधिक जोरात टोचलं. पण रामला कसलीच जाणीव झाली नाही. तोवर उन्हात बसल्याने रामच्या पायाला घाम आला. पण चट्ट्यांच्या भागावर मुळीच घाम नव्हता.

डॉक्टर म्हणाले, 'बघितलं? ह्या चट्ट्यांवर मुळीच घाम नाही. आणखी एक लक्षात ठेवा. कुष्ठरोगाच्या चट्ट्यावरचे केस झडून जातात.'

'चट्टा हेच कुष्ठरोगाचं पहिलं लक्षण असतं का?' आशानं विचारलं.

डॉक्टर म्हणाले, 'कधी कधी चट्टा येत नाही. पण हातापायाची बोटे बधीर होतात. त्यांना काही जाणवत नाही. भाऊचा चट्टा कुष्ठरोगाचा आहे.'

ते ऐकल्याबरोबर सीता रडू लागली. म्हणाली 'डॉक्टर, हा कुष्ठरोग नाही. देवीचा कोप आहे.'

‘नाही ताई. मी आमच्या कुष्ठरोग केंद्रावर चांगली परीक्षा करतो. पण माझी खात्री आहे. कुष्ठरोगाची ही सुरुवात आहे.’

सीता अधिकच रडू लागली. राम तिला समजावू लागला, ‘अगं, कुष्ठरोग झाला म्हणजे देवीचा कोपच झाला. तू देवीला सारं सांग.’

हे ऐकताच डॉक्टर जरबेनं म्हणाले, ‘हं हं. कुष्ठरोग म्हणजे देवीचा कोप नाही भाऊ. एखाद्या कुष्ठरोग्याचे जंतू हवेतून पसरतात. अशीच भाऊला ह्या रोगाची लागण झाली.’

हे ऐकताच राम एकदम घाबरला. डॉक्टरला म्हणाला, ‘डाक्टर, माझ्या आशानं तर ह्या जखमेचं सगळं रक्त पुसलं. जखम बांधली. ते रक्त तिच्या हाताला लागलं. आता तिला होईन का हा रोग?’

डॉक्टर रामला थोपटत म्हणाले, ‘नाही भाऊ. कुष्ठरोग्याच्या जखमांच्या रक्तातून हा रोग पसरत नाही. तसंच हा रोग आईवडिलांकडून मुलांकडेही येत नाही. तू काही काळजी करू नको. माझ्याबरोबर केंद्रावर चल. नियमित औषध घे. खडखडीत बरा हो.’

डॉक्टर रामला तपासत असताना आजूबाजूचे लोक का आहे का बघायला तिथे जमले. त्यांनी डॉक्टरांचं सगळं बोलणं ऐकलं. रामला कुष्ठरोग झाल्याचं त्यांना समजलं.

सगळे रामच्या घरातून बाहेर पडले.

डॉक्टर आणि सरपंचासोबत राम कुष्ठरोग निवारण केंद्रावर गेला.

रामला कुष्ठरोग झाल्याची बातमी गावात पसरली. सीतेला भेटायला गावातील बाया येऊ लागल्या. सीतेला सांगू लागल्या,

‘भाऊला आता घरात ठेवू नको’, गंगूताई बोलली. ‘आवं, घरात ठेवशीन तर साऱ्यास कुष्ठरोग होईन. तूज, आशास अन् आजूबाजूच्या लोकास,’ रंगूताई बोलली.

‘सीते, माहं ऐक. भाऊ घरात राहिला का आशाचं लगीन होनं कठीन जाईन,’ बायजाबाई म्हणाल्या.

‘भाऊ घरात राहिला तर तुह्या घरात कोनीच येनार नाही,’ गिरीजाबाई बोलली.

बाया आपापल्या घरी गेल्या. सीतेला भीती वाटू लागली. तरणीताठी आशा समोर दिसू लागली. काय करावं तिला सुचेना. रामला दूर करवेना. ‘सोडलं तर पळतं आणि धरलं तर चावतं’ अशी तिची स्थिती झाली. रडून रडून तिचे डोळे सुजले. रामशी कसं वागावं हेच तिला समजेना. आशा तिला समजावू लागली.

‘आई, मला शाळेत शिकवलं आहे. कुष्ठरोग साफ बरा होतो. फक्त नियमित औषध घेतलं पाहिजे. औषधही

महाग नाही. पण औषध घेतलं नाही तर रूपाचं बेरूप होतं.'

‘आवं, पण तो लागट असते ना?’ सीता म्हणाली. ‘अगं, सगळेच रोगी लागट नसतात. बिनलागट कुष्ठरोग्यांची संख्या जास्त आहे. आई, लागट कुष्ठरोगी नवीन औषधानं झटपट बिनलागट होतो. तू काही काळजी करू नको. बाबांना घराबाहेर ठेवण्याची मुळीच गरज नाही.’

सीतेला जरा बरं वाटलं. तिला थोडा हुरूप आला. ती रामची वाट बघू लागली.

दुपारी राम घरी आला. चट्टा कुष्ठरोगाचाच आहे, असं त्यानं सांगितलं. राम मुळीच घाबरला नव्हता. कारण कुष्ठरोग इतर रोगांसारखाच आहे, हे डॉक्टरांनी त्याला पटवून दिलं होतं. त्यानं नियमित औषध घ्यायचं ठरविलं. सीतेला हायसं वाटलं.

राम जेवून दुकानात गेला. पण आज त्याच्या दुकानात मुले आली नाहीत. एक छोटा मुलगा चुकून आला. राम त्याच्याशी बोलू लागला. त्याला तो खाऊ देऊ लागला. मुलाने हात पुढे केला. तेवढ्यात त्याची आई आली. तिने मुलाला खसकनू ओढलं. रागानं म्हणाली, ‘भाऊ, आता आमच्या पोरार्स काही बी देत जाऊ नगं, नाही तर तुहा कुष्ठरोग त्याहीस लागन.’

राम त्या बाईला समजावणार होता. पण ती बाई तिथं

थांबलीच नाही. रामला वाईट वाटलं. मोठी मंडळीही दुकानाकडे फिरकली नाही. शिवलेले कपडे न्यायलाही कोणी आलं नाही. राम उदास झाला. त्याला शंका आली. कुष्ठरोगामुळे लोक आपल्याला दूर लोटत आहेत, असं त्याला वाटू लागलं, शेवट आपणच गिऱ्हाइकाचे तयार कपडे पोहोचवावे, असा त्यानं विचार केला.

राम तयार झालेले कपडे घेऊन निघाला. एका घरी गेला. बाहेरूनच आवाज दिला. पण नेहमीसारखं कुणी त्याच्याशी बोललं नाही. या भाऊ. पाळण्यावर बसा. चहा घ्या, असं स्वागत कुणीही केलं नाही. उलट त्याला म्हणाले, ‘आम्हाला ते कपडे नको. भाऊ, तुझ्यामुळे सगळ्यांना कुष्ठरोग होईल.’

रामचं ऐकायला कुणीही तयार नव्हतं. तो निराश झाला. घरी आला. रामचा चेहरा सीतेनं बघितला, तिच्या पोटात गोळा उठला. रामने घडलेली हकीकत सांगितली. सीता रडू लागली. रामचे डोळे पाणावले. आशा आईबाबांना समजावू लागली.

गावातले लोक रामकडे येईनात. कपडे शिवायला टाकीनात. हळूहळू रामचा धंदा बंद झाला. लोकांचा ‘भाऊ’ शब्द त्याला ऐकू येईना. लोकांनी त्या कुटुंबाला दूर लोटलं. रामचं दुकान

बंद झालं. कमाई बंद झाली. सीतेलाही काम मिळेना. खाण्याचे फाके पडू लागले. सीतेची आणि आशाची उपासमार रामला बघवेना. पण तो घराबाहेरही पडेना.

रामची चिडचिड वाढली. तो सीतेवर उगाचच रागवे. आशावर उगाचच चिडे. आशाला वडिलांची स्थिती समजे. तिला काही सुचेना. तिचं वर्गात लक्ष लागेना. तिच्या शिक्षकांनी मायेनं चौकशी केली. आशानं त्यांना सगळं सांगितलं. शिक्षकांनी आशाला आईस शाळेत घेऊन यायला सांगितलं. वडिलांना शाळेत घेऊन यायला सांगितलं. त्यांना शाळेत नोकरी देऊ म्हणाले. आशाला खूपच आनंद झाला. ती जवळजवळ धावतच घरी आली. सीता दारातच बसली होती. आशानं जोरानं हाक मारली, 'आई SS.'

आशा आईच्या जवळ आली. आईचा चेहरा बघून तिला काळजी वाटली. तिने विचारलं,

'काय झालं गं आई?'

'तुम्हा आल्याची चिठी आली.'

'काय लिहिलय?'

'तूच वाच.'

आशानं पत्र वाचलं.

॥ श्री ॥

प्रिय रामला

ताईचा आशीर्वाद.

तुला कुष्ठरोग झाला, हे समजलं. आता अशोकचं लग्न आशाशी करता येणार नाही. माझ्या घरच्या सगळ्यांचं तसंच मत आहे. अशोक अजून आला नाही. पण आमचं मत त्याला पटेलच. तू आता आमची आशा सोड. तूही इथे येऊ नकोस. सीतेला किंवा आशालाही पाठवू नको. आता आपण पत्रानेच भेटत जाऊ. आपले पहिलेसारखे संबंध तुटले, असंच समज.

सीतेला आणि आशाला आशीर्वाद.

तुझी
ताई

आशानं पत्र वाचलं. आईला म्हणाली,

'सगळं ठीक होईल. काळजी करू नकोस.'

'का ठीक होईन पोरी? साऱ्यांनीच दूर लोटलं.'

रक्ताचं नातं तुटलं. कोणाच्या तोंडाकडे बघावं? पत्र आल्यापासून तर तुम्हे वडील डोकं फिरल्यावाणी करून राहाले. धंदापाणी नाही. खायले काही नाही. ताईचा एक आधार वाटे. पण तोही गेला. आपण भुईसपाट झालो पोरी.'

सीतेनं डोळ्याला पदर लावला. आशा म्हणाली, 'आई,

रडू नको. मी बाबांना रोज नियमित औषध घ्यायला लावते. ते अगदी बरे होतील. त्यांना आणि तुला माझ्या मास्तरांनी शाळेत बोलावलं आहे. ते तुम्हाला शाळेत कोणती तरी नोकरी देणार आहेत. ते वाट दाखवतील. आपलं सगळं चांगलं होईल.'

नोकरीचं ऐकून सीतेच्या जीवात जीव आला. सीता आणि आशा घरात आल्या. सीतेनं रामला हाक मारली. 'आवं, ऐकलं का? आशाच्या शाळेत आपल्यास नोकरी मिळणार आहे.'

पण रामनं 'ओ' दिली नाही. ती माजघरात गेली. समोरचा भयंकर देखावा बघितला. भीतीनं ती जोरात ओरडली. आशा मागोमाग पोहोचलीच. तिन्ही तो भयानक देखावा बघितला.

रामनं गळफास लावून घेतला होता. आशाही किंचाळली. पण लागलीच सावरली. तिन्ही आईची मदत घेतली. रामला हळूच फासातून काढलं. रामचा श्वास सुरू होता. आशा सरपंचाकडे धावली. सरपंच आले. त्यांनी रामला प्राथमिक आरोग्य केंद्रात नेलं. प्राथमिक उपचारानंतर राम शुद्धीवर आला.

सरपंचांनी विचारलं; 'राम तू असं का केलंस?' रामनं रडतरडत सगळी हकीकत सांगितली. सरपंच म्हणाले, 'राम, तू काळजी करू नकोस. कुष्ठरोग्याला दूर लोटायचे दिवस

आता संपले. कुष्ठरोगाचं काम करणाऱ्यांना मी पुन्हा गावात बोलावतो. लोकांच्या चुकीच्या समजुती दूर करतो. कुष्ठरोग्याविषयीची त्यांची भीती नाहीशी करतो. कुष्ठरोगाविषयीच्या त्यांच्या चिंताच दूर करतो.'

सरपंच रामला घेऊन घरी आले. घरी आल्यावर शाळेच्या नोकरीचं रामला समजलं. तो गहिवरला. म्हणाला.

'आज केवढी घोडचूक केली मी. उगाचच भावनेच्या भरीस पडलो. जीवन बरबाद करण्याचं काहीच कारण नाही. सरपंचदादा, तुम्ही लोकांस समजावून सांगा.'

'तू काळजी करू नको. मी तडीस नेतो सगळं.'

आशाच्या शाळेत राम सीताला रोजंदारी मिळाली. सरपंचांनी आशाच्या शाळेतील शिक्षकांची मदत घेतली. कुष्ठरोग्याच्या डॉक्टरांना भेटले. डॉक्टर आपल्याबरोबर काही लोक घेऊन रामच्या गावात आले. पंधरा दिवस तिथेच मुक्काम केला.

गावात रोज एकेकजण भाषण देई. भाषणाला सगळं गाव हजर होई. भाषण देणारा सांगे.

'बंधूनों, भगिनींनों, मी एक कुष्ठरोगी होतो. पण अंगावर चट्टा दिसताच मी तपासून घेतलं. चट्टा कुष्ठरोगाचा निघाला. मी नियमित औषध घेतलं. सगळ्यांसोबत मी राहतो. मी आता कुष्ठरोगी नाही. घरी राहूनच मी औषध

घेतलं. हे सगळे लोक चांगले शिकलेले आहेत. माझ्यामुळं त्यांना कुष्ठरोग झाला असता तर त्यांनी मला जवळ केलं नसतं. घरात राहूनच औषध घेऊ दिलं नसतं. माझा कामधंदा बंद केला असता. पण त्यांनी तसं केलं नाही. कारण नियमित औषधामुळे तशी गरज नाही. ह्या रोगावरच्या नवीन औषधांमुळे तशी गरज आता राहिली नाही. हे सगळे लोक माझ्याबरोबर राहतात. माझा धंदा मी करतो. लोक माझा माल वापरतात. मला घरीही पहिलेसारखे वागवतात. समाजातही मी पहिलेसारखाच मिसळतो. कुष्ठरोगाची मुळीच भीती बाळगू नका. सगळी चिंता झटकून टाका'.

रोज एकेक कुष्ठरोगी आपली कहाणी सांगे. रात्री कुष्ठरोगावर गाणी होत. नाटके होत. कुष्ठरोगी इतरांबरोबर वावरताना गावकरी बघत. शाळेतले शिक्षक गावकऱ्यांना समजावून सांगत. कुष्ठरोगाचे डॉक्टर समजावून सांगत.

हळूहळू लोकांच्या मनातलं भय गेलं. कुष्ठरोगाविषयी वाटणारी चिंता कमी होऊ लागली. शिबीराच्या शेवटच्या दिवशी सरपंच म्हणाले,

‘मंडळी, आता आपण रामला पुन्हा शिवणाचं दुकान उघडायला सांगायचं?’

गावकऱ्यांनी एका आवाजात उत्तर दिलं, ‘हो.’

ते जोरात म्हणाले, ‘आमच्या भाऊस दुकान उघडायला लावाच.’

बायका आपापसात बोलू लागल्या,

‘बाई, का सांगू! भाऊचं दुकान बंद झालं. तवाचा आंगानेटका कपडा काही शिवून मिळाला नाही.’

‘हो ना वं. भाऊचं दुकान बंद झालं. चांगले कापडं कोठं शिवावं हेच समजेना.’

‘नाही तं का वं. बऱ्याडावाणीच वागलो आपण भाऊसंग.’

डॉक्टरांनी रामला समोर बोलावलं. त्यांना आधी एक चित्र दिले. नंतर प्रत्येक गावकऱ्याला तसेच चित्र दिले. डॉक्टरांनी सांगितलं, ‘बघा. चित्रातले गांधीबाबा तुम्ही ओळखलेच. ते एका रोग्याची सेवा करीत आहेत. तो रोगी म्हातारा आहे. कुष्ठरोगी आहे. आपले गांधीबाबा त्याच्या जखमेला मलमपट्टी करीत आहेत. त्याची सेवा करीत आहेत. ह्या रोग्याचं नाव परचुरे शास्त्री आहे. ते अतिशय विद्वान होते. खेडेगावातील लोकांची ते मनापासून सेवा करीत. त्यांच्या भल्यासाठी झटत. पुढे त्यांना कुष्ठरोग झाला. लोकांनी त्यांना दूर लोटलं. पण गांधीबाबांनी त्यांना जवळ केलं. कुष्ठरोग बरा होतो. कुष्ठरोग्याला दूर लोटण्याचं कारण नाही. ही गांधीबाबांची शिकवण आहे.’

रामचं दुकान पुन्हा सुरू झालं. सगळे पुन्हा त्याला भाऊ म्हणू लागले. एक दिवस अचानक एक पत्र आलं. आशानच पत्र फोडलं. ती वाचू लागली.

॥ श्री ॥

श्री. रा. रा. राममामांच्या चरणसेवेशी

अशोकचा शिरसाष्टांग नमस्कार.

मी परीक्षा संपवून घरी आलो. तुमच्याकडील बातमी कळली. पण मला त्याचं विशेष वाटलं नाही. हा रोग कुणालाही होऊ शकतो. तसेच पूर्णपणे बराही होतो. आई वगैरे उगाचच घाबरले. त्यांना मी सगळं पटवून सांगितलं. तुमच्या गावच्या शिबीराचं पेपरमध्ये वाचलं. तेही आईला व घरातील सगळ्यांना वाचावयास दिलं. तुम्ही मुळीच काळजी करू नका.'

आपलं पूर्वी जसं ठरलं तसंच होईल. योग्य वेळी हे लग्न होईलच. अरे हो! एक विसरलोच. मामा, तुमचा कुरतडलेला अंगठाही पहिल्यासारखा करून घेऊ. तशा ऑपरेशनची आता सोय झाली आहे. ती. स्व. सीतामामीला नमस्कार. लहानांना आशीर्वाद.

तुमचा भाचा
अशोक

रामने आवाज दिला.

‘कोणाचं पत्र आहे वं आशा?’

सीताही उत्सुकतेने समोर आली. आशा एकदम लाजली. तिने घाईघाईनं पत्र वडिलांच्या हातात दिले. आणि ओसरीवर पळाली. ओसरीत, गांधीबाबा परचुरेशास्त्रींची

सेवा करत आहेत असे चित्र लावले होते.

आशाला आनंदाने काही सुचेना. ती त्या चित्रासमोर उभी राहिली. तिने त्या चित्राला मनोभावे नमस्कार केला. तिच्या डोळ्यात पाणी आले. आशाच्या मागोमागच रामसीता आले. तिच्या पाठीमागे हळूच उभे राहिले. त्यांनीही गांधीजींच्या चित्राला नमस्कार केला. अतिशय आनंदाने त्यांचेही डोळे भरून वाहू लागले.

हे लक्षात ठेवा

१. कुष्ठरोग इतर रोगांसारखाच एक रोग आहे.
२. कुष्ठरोग जंतूपासून होतो.
३. कुष्ठरोगाचे जंतू स्पर्शातून आणि हवेतून पसरतात.
४. कुष्ठरोग कुणालाही होऊ शकतो.
५. सर्व कुष्ठरोगी लागट नसतात.
६. नियमित उपचार घेत असलेले कुष्ठरोगी रोग पसरवीत नाहीत.
७. कुष्ठरोग इतर लागट रोगांपेक्षा कमी लागट आहे.
८. आईवडिलांचा कुष्ठरोग मुलांत येत नाही.
९. कुष्ठरोग कुठल्याही अवस्थेत हमखास बरा होतो.
१०. सुरुवातीपासून नियमित औषध घेतल्यास भिवयाचे केस झडत नाहीत. नाक बसत नाही. बोटे झडत नाहीत.
११. नियमित औषध न घेतल्यास वरील विकृती येतात.

कुष्ठरोगाची लक्षणे

१. कुष्ठरोगाचा चट्टा शरीरावर कुठेही येतो. तो खाजवत नाही. तो बधिर असतो. त्याच्यावर घाम येत नाही. त्याच्यावरील केस झडतात.
२. कुष्ठरोगानं शरीरावरील कातडी तेलकट, मऊ, चमकदार व लालसर होते.
३. कुष्ठरोगानं हातापायांची बोटे बधीर होतात.
वरीलपैकी कोणतेही लक्षण दिसल्यास डॉक्टरकडून तपासून घ्यावे.
कुष्ठरोग झाला म्हणून काळजी करू नये. कुष्ठरोग नियमित उपचाराने हमखास बरा होतो.